

International Journal of Mardin Studies
(IJMS), 2020, 1(1), s. 65-79.

**Sempozyum Bildirilerindeki
Mardin Mimarlık Tarihi Anlatıları Üzerine
Bir Sorunsallaştırma Denemesi**

Arş. Gör. Murat KÜÇÜK

Sempozyum Bildirilerindeki Mardin Mimarlık Tarihi Anlatıları Üzerine Bir Sorunsallaştırma Denemesi

Murat KÜÇÜK¹

Özet

Mimarlık sadece mimarlık, mimarlık tarihi ya da sanat tarihi alanlarının meselesi değildir. Mimarlık toplumsal bir meseledir ve mekân toplumsal bir üretilerdir. Bu deneme, mimarlık ve Mardin üzerine anlatıların yeniden düşünülmesi ve yeni düşünme olanaklarının geliştirilmesi için bir katkı girişimi olarak değerlendirilebilir. 2004 yılında başlayan akademik toplantılar, Mardin Artuklu Üniversitesi'nin 2009'da aktif hale geçmesiyle birlikte ivme kazanmıştır. Bu çalışmada, Mardin üzerine farklı tarihlerde yapılmış sempozyumlarda sunulan ve bildiri kitaplarında yer alan mimarlık ve mimarlık tarihiyle ilgili bildirilerin ortaklık ve farklılıklar üzerinden eleştirel bir söylem analizi yapılmaya çalışılmaktadır. Söz konusu bu bilimsel toplantılarda ağırlıklı olarak mimarlar ve sanat tarihçileri tarafından sunulan bildiriler; kültürel çeşitlilik, bozulma ve sabitleme, koruma ve kültürel miras, mimarlık pratiğine yüklenen anlamlar konulu temalar etrafında ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mardin, Mimarlık, Mimarlık Tarihyazımı, Kültürel Çeşitlilik, Koruma.

A Problematization Attempt of History of Architecture Narratives of Mardin in Symposium Proceedings

Abstract

Architecture is not just a matter of architecture, architectural history or art history. Architecture is a social issue and space is a social production. This essay can be considered as a contribution attempt to rethink narratives on architecture and Mardin and to develop new possibilities for thinking. Academic meetings which started in 2004 gained momentum with the activation of Mardin Artuklu University in 2009. In this study, the papers on the history of architecture and architecture presented in the symposiums on Mardin and in the proceedings books are examined. In these papers, a critical analysis of discourse is made on commonality and differences. In these scientific meetings the papers presented by architects and art historians are mainly discussed around themes on cultural diversity, deterioration and fixation, conservation and cultural heritage, and the meanings attributed to architectural practice.

Keywords: Mardin, Architecture, Architectural Historiography, Cultural Diversity, Conservation.

¹ Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-2699-1194.

Makale Gönderilme Tarihi: 07.10.2020, Kabul Tarihi: 24.10.2020.

Giriş

Bu çalışmada Mardin üzerine farklı tarihlerde yapılmış sempozyumlarda sunulmuş ve bildiri kitaplarında yer alan mimarlık ve mimarlık tarihiyle ilgili bildirilerin ortaklık ve farklılıklar üzerinden eleştirel bir analizini yapmayı deneyeceğim. Bu kapsamda, “Mardin - İnsanlığın Ortak Malvarlıklarına Saygı Hakkı ve Kültürel Mirası Yaşatarak Koruma Paneli” (17 Nisan 2004, Türkiye Barolar Birliği ve Mardin Bölge Barosu), “I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu” (26-28 Mayıs 2006, Mardin Valiliği), “I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu” (25-27 Ekim 2007, Mardin Valiliği ve Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi), “Uluslararası Midyat Sempozyumu” (7-9 Ekim 2012, Mardin Artuklu Üniversitesi) bildiri kitaplarındaki ilgili makaleleri niceledim. Bu süreç içerisinde yapılan “Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyumu” (27-28 Mayıs 2004, Nusaybin Kaymakamlığı), “Türkiye’de Birlikte Yaşama Kültürü ve Mardin Örneği” (2-3 Ekim 2009, Mardin Valiliği), “Uluslararası Ömerli/Ömeran Çevresi Sempozyumu” (13-15 Mayıs 2011, Mardin Artuklu Üniversitesi) ile “Mardin ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Sempozyumu” (2-3- Kasım 2012, Hrant Dink Vakfı) toplantılarında ise mimarlık alanına dair bir metin bildiri kitaplarında bulunmadığından kapsam dışında kalmıştır.

2004’te başlayan akademik toplantılar, Mardin’in akademik olarak ihmal edilmişliğini ortadan kaldırmada önemli rol oynamıştır. 2009’la birlikte Mardin Artuklu Üniversitesi’nin faaliyete geçmesi, birçok tema ve disiplin bağlamındaki akademik toplantıların artmasını sağlamıştır. Üniversitenin olması, Mardin’de farklı disiplinlerde saha çalışmalarının yoğunlaşmasıyla, yeni düşüncelerin üretilmesinde etkili olmuştur. Bu tür toplantılar, yapılan çalışmaların paylaşılması, dolaşımdaki söylemlerin tartışılması ve eleştirilmesi sayesinde önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Bugünden bakıldığında, yaklaşık olarak on altı-yıllık bir süreç olması, aslında görece yeni bir alanda olduğumuzu da göstermektedir. Bu tür toplantılarda sunulan bildirilerin, hem sunulduğunda hem de metinleri yayımlandıktan sonra, daha yoğun ve eleştirel olarak tartışma, yeni düşünsel olanaklar geliştirmek, yeni söylemler dolaşıma sokmak ve yeni saha çalışmaları tasarlamak için barındığı potansiyellerin ortaya çıkarılmasına ihtiyaç vardır.

Yapılan tarama sonucu elde edilen sonuca göre bu sempozyumlarda mimarlık üzerine sunulan bildirilerin yazarları ağırlıklı olarak mimarlar ve sanat tarihçileridir. Bildirilerde Mardin merkezi ile Midyat üzerine bir yoğunlaşma vardır. Sıklıkla sivil, dini ve askeri mimari diye sınıflama yapılırsa da üretilen metinlerde ev, cami, kilise, medrese, hamam, anıtsal yapılar, köprü gibi yapıların tarihçeleri, yapı malzemesi, yapı planları, kullanım alanları ve işlevleri, süslemeleri/bezemeleri üzerine çalışılmıştır.

Bu çalışmada, bahsedilen metinlerdeki eğilimleri şu temalar etrafında analiz etmeye çalışacağım: Kültürel çeşitlilik, sabitleme ve bozulma, koruma ve kültürel miras, mimarlık pratiğine yüklenen anlamlar. Bu çalışmadaki eleştiriler, alıntı yapılan metnin bütününe ya da konu edilen metinlerin hepsine yönelik olmak yerine, metinlerde yaygın söylemin parçası olduğu düşünülen ifadelerle sınırlı olarak düşünülmüştür. Böylece bu deneme, mimarlık ve Mardin üzerine başka türlü düşünme olanaklarının geliştirilmesi için bir katkı girişimi olmayı hedeflemektedir. Böyle bir kapsam içerisinde, mimarlıkla ilgili meseleleri toplumsal meseleler olarak ele alacağım. Bu bağlamda, mimarlık sadece mimarlık, mimarlık tarihi ya da sanat tarihi alanlarının meselesi değildir. Mimarlık toplumsal bir meseledir. Lefebvre’den (2014) yaklaşımından yola çıkarak, mekân toplumsal bir üretilimdir. Mekân sadece fiziksel bir üretim değildir, Lefebvre’ye göre mekân üç momentli bir üretilimdir: Mekânsal pratik, mekân temsili, temsil mekânı. Dolayısıyla mekânın algılanan nesnel formu (mekânsal pratik, toplumsal), tasarlanan/soyutlanan öznel, zihinsel formu (mekan temsili), yaşanan fiziksel formu (temsil mekânı). Mekânsal üretim bu üç momentin birlikte işlerliğiyle gerçekleşmektedir. Böylece

Lefebvre'in üç momentli mekân analizi, mekân üretiminin, fiziksel/somut mekân üretmekten fazlasına, buna ilişkin dilsel ve görsel temsiller üretmesine doğru bir genişleme sürecindeki ilişkileri analiz katma olanağı sağlar. Mekânsal pratik, algılanandır. "Mekânsal pratik, toplumsal pratiğin bütün veçhe, eleman ve momentlerinin, ayrılarak 'alana' yansımından ibarettir." (Lefebvre, 2014: 39). Mekân temsili, tasarlanandır, "bilgilere, işaretlere, kodlara, 'cephesel' ilişkilere bağlı"dır (Lefebvre, 2014: 63). Görselleştirme pratikleriyle, göstergeler sistemiyle, sembolik ya da imgesel olanla, perspektif biçimiyle ilgilidir. Temsil mekânı ise yaşanan mekândır, "mekana eşlik eden imgeler ve semboller aracılığıyla yaşanan mekân"dır (Lefebvre, 2014: 68) "Bu, imgelemin değiştirmek ve sahiplenme istediği, egemen olunan, dolayısıyla maruz kalan mekândır. Fiziksel mekânı, nesnelere sembolik olarak kullanarak kapsar." (Lefebvre, 2014: 68). "Her toplumsal pratik gibi, mekânsal pratik de tasarlanmadan önce yaşanır; fakat tasarlanmanın yaşanan üzerindeki spekülâtif önceliği, hayatla birlikte pratiği de ortadan kaldırır; mevcut haliyle yaşananın 'bilinçdışı'na karşılık vermekte güçlük çeker." (Lefebvre, 2014: 64). Bu bağlamda, bu çalışmadaki odak, Mardin üzerine üretilen "mekân temsilleri"nin tarihselliği ve toplumsallığı olacaktır.

Kültürel Çeşitlilik

Metinlerde, kültürel çeşitliliğin, tarihsel olarak önemli bir nitelik olarak farklı kavramlarla ifade edildiği görülmektedir. Sıklıkla yapılan dillerin ve dinlerin uzun zamandır bir arada yaşadığı vurgusuna rağmen, bunun mimaride farklı üsluplar olarak nasıl geliştiğine ya da mimari üretime nasıl yansımış olabileceğine dair bir detay ya da bilgi sınırlı ya da eksik kalmaktadır. Buna dair örnekler şu şekilde verilebilir:

... dillerin, dinlerin ve kültürlerin bir arada yaşadığı ve birbirleriyle etkileşim içersinde olduğu tarih boyunca süregelmiştir. (Ateş, 2006: 843)

Mardin ilindeki tarihi yapıların en önemli kaynağını Artuklular ve Süryaniler oluşturmaktadır. İlde her iki medeniyete ait birçok dini ve tarihi yapı bulunmaktadır. Ancak bunların coğrafi dağılımında farklılık görülmektedir. Bu dağılım tarihi faktörler ve coğrafi çevre şartları etkili olmuştur. (...) Midyat şehrinin, Süryani Hıristiyanlar açısından önemli bir bölge olan tarihi Tur Abdin bölgesine geçmişte merkezlik yapmış olması yanında, Süryanilerin güvenlik, ekonomik ve klimatik gibi şartlar nedeniyle Mardin Platosu üzerinde yerleşmeyi tercih etmeleri bu yoğunlaşmada etkili olmuştur. (Günel, 2008: 333)

Mezopotamya denen bölge, Fırat ve Dicle nehirleri arasındadır. Birçok ulus bu bölgeye gelerek birbirleriyle kaynaştılar ve Mezopotamya'nın birçok milletin ve medeniyetin doğduğu, geliştiği ve birbirine karıştığı bir alan olmasına olanak sağladılar. (Eren, 2008: 339)

Çokkültürlü yapısıyla Mardin, bir kültürel mozaiktir. Bu kültürün muhafazası, toplumu zenginleştirmektedir. (Fırat, 2008: 397)

Kültürel çeşitlilik anlatıldığı kadar, mimari çeşitlilik konu edilmez. Böyle bir ilişki olması gerekirse de metinler böyle iddiayı sezdirmektedir, ancak çeşitliliğin nelerden oluştuğu, nelerin nasıl sentezlendiği hakkında daha fazla somut örnekler (bilgilere ve çizimlere) ihtiyaç vardır. Bir örnek olarak:

Artuklular camii mimarisinin özellikle doğuya bağlı formları değişik bir mimari sentez halinde denemeleri ilgi çekicidir. (Diğler & Aydın, 2008: 359)

Ayrıca yapılara ve mimari alışkanlıklara dinsel ve etnik kimlik atıflarına sıklıkla rastlanır: Artuklu mimarisi, Süryani mimarisi, İslam mimarisi, Doğu mimarisi, Türk mimarisi, Türk sanatı gibi. Kimlikle ilişkilendirme, yapıları da kimlikleri üzerinden konuşmayı üretir. Burada

öncelenen yapının kendi mekânsal/zamansal nitelikleri olmaktan öte yapıya atfedilen kimlik olmaktadır. Ancak bu isimlendirme, zamanımızda yapılan bir kavramsal inşa ya da kavramsal icattır. Bunu herhangi bir isimle kimliklendirme, üzerine konuşulmak istenen yapıların kendi somut tarihselliği ve mekânsal üretim süreçlerini merak etme ve araştırma arzusunu bastırma riski taşır. Konu edilen yapılar öncelikle kendi dönemlerinin malzeme olanakları, yapım bilgisi, insan ve hayvan gücü, teknoloji ile belirlenir. Yapım bilgisinin nasıl öğrenildiği, o zamanlar adı konulmuş bir “kimlik” etrafında olmaktan öte, dönemin her türlü toplumsallığına sıkı sıkıya bağlıdır. Bu şekilde dinsel ya da etnik/ulusal her türlü kimliklendirme bir homojenleştirme ve farklılıkları indirgeme riskini de taşır.

Kültürel çeşitlilik üzerine sıklıkla yapılan vurgular, kültürel çeşitlilik üzerine teorik ve tarihsel bir tartışma yapma çabasıyla birlikte işlemez. Yapılan ifadeler çoğunlukla kültürel çeşitlilikte “kültür” kavim/etnisite/ulus ya da din farklılıklarına işaret eder. Ancak kendi içinde bir “topluluk” olarak kabul edildiğinde, bu durumda “topluluk” içindeki sınıfsal ve toplumsal cinsiyet gibi temel toplumsal farklılıkları ve eşitsizlikleri görmeme riski artar. Böylece kültürel çeşitlilik, hem “kültürler” arasında, hem “kültür” içinde bir “eşitlik” yanılması da üretilebilir, ancak “kültürler” arasındaki ve “kültür” içindeki eşitsizlikler ve hiyerarşiler de mümkündür.

Basit bir örnekle ele alınacak olursa, Osmanlı döneminde temel olarak Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında bir “tanıma”yı içeren, Hıristiyanlara ve Yahudilere “zımmi” statüsünü veren “millet sistemi” Tanzimat Fermanı’na kadar işlemiştir. Bu dönemden sonra bütün Osmanlı nüfusunu dinsel cemaatlere bölerek yönetme yerine, modern devlet vatandaşlığına yaklaşan bir eşitleyici politika uygulanmaya çalışılır. Bu durum ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla da devam eder. Artık azınlık statüsü verilen cemaatlere tanınan bazı haklar dışında, bütün vatandaşlar aynı haklara sahiptir. Dolayısıyla kültürel çeşitlilik ya da çokkültürlülük (multicultural), bir politika olarak değil, demografik bir durum olarak vardır. Böylece çokkültürcülük (multiculturalism) benzeri bir hukuki tanıma politikası söz konusu değildir.

Kültürel çeşitliliğin mekân üretimindeki yansıması, yapının kim/ler tarafından yapıldığının yanında, yapıyı tasarlayan ve inşa edenlerin kimler olduğudur. Mimarların, taş ustalarının ve işçilerin kimler olduğu şehrin demografik durumuyla ilişkili olması beklenir. Bu bağlamda, özellikle Ermeni mimar ve taş ustalar olduğu gündelik hayatta sıklıkla bahsedilirken, benzer şekilde Süryani, Arap, Kürt, Türk ustalar ve işçiler olabileceği de ihtimal dahilindedir. Bunun yanı sıra daha önce var olan “Yahudiyye” ve “Şemsiyye” isimli mahallelerin varlığı da kültürel çeşitliliğin mekânsal yansımalarına dair izler barındırma potansiyeline sahiptir. Bu konulara dair bir boşluk olduğu söylenebilir.

Kültürel çeşitliliğin içerisinde işleyen sınıf ve toplumsal cinsiyet farklılıkları ve eşitsizlikleri de mekân üretimlerine yansımıştır. Örneğin Mardin’deki bütün taş evlerin yapısal nitelikleri (büyüklük, sağlamlık, konum) ve süsleme özellikleri aynı değildir. Örneğin üst sınıftan tüccar bir ailenin evi ile hamallık yapan birinin evi aynı niteliklerde değildir. Ancak “Mardin mimarisi” ya da “Mardin evi” içine bugün dahil edilen, verileri ve çizimleriyle “tip” olarak gösterilen, bu nedenle üst ve orta sınıflardan ailelerin nitelikleri yüksek evleri olmaktadır. Dolayısıyla bu durumda sınıfsal farklılıkların mekânlara nasıl yansıdığı göz ardı edilmiş olur. Benzer şekilde yapılardaki bezemelerin de sınıfsal ya da dinsel/etnik olarak nasıl farklılaştığına bakılmaksızın bütün evleri yekpare sunma eğilimi, mevcut farklılıkları görme olanağını ortadan kaldırmaktadır.

Taş işçiliği ve motiflerin nasıl üretildiği, öğretildiği ve aktarıldığı koşullar somut olarak irdelendiğinde, yaygın kabulleri başka türlü düşünme ve yeni düşünce üretme olanağı sağlar. Bu bağlamda farklı bir örnek olarak, bu konunun daha fazla detaylandırılmaya ve tarihsellendirilmeye çalışıldığı görülebilir:

Sanatçının gelenekten gelen ve usta-çırak eğitimiyle yetişmesi ki; Midyat'ta taş ustalarının önceleri Süryani kökenli olmaları süslemenin oluşum aşamalarında göz ardı edilemeyecek bir etki yaratmıştır. Sanatçının bilgi birikimi, kişisel beğenisi, kapalı toplumlarda alışılmışın dışına çıkamama anlayışı kilise ve cami gibi ibadet mekânlarında süsleme bağlamında ortak bir dil oluşturmuştur. Bütün bu özellikleriyle Midyat'taki dini mimari yapılarda süsleme anlayışı, kapalı çevrelerde görülen sanat oluşumuna belirgin bir örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz. (Yeşilbaş, 2012: 999)

Mardin'de tarihsel süreçte, Artuklu Beyliği döneminde (1102-1409), özellikle beyliğin başkenti olduğu süreçte, önemli imar faaliyetleri olmuştur. Mimarlık tarihi ve sanat tarihi bağlamında en önemli eserler Artuklu döneminde yapılanlar olarak kabul edilmektedir. Ara Altun'un "Mardin'de Türk Devri Mimarisi" (1971) ve "Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi" (1978) kitapları bu alanda kurucu metinler olmuştur². Bu söylemi destekleyenler çalışmalarda Artuklu dönemi mimarlık ürünleri için "Türk mimarisi" ya da "Türk Sanatı" tanımlamaları kullanılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde taş işçiliği ile ün yapmış Mardin'in zengin bir geçmişten beslenen bu sanat dalı ile Türk sanatında ayrı bir yeri vardır. Günümüze ulaşmış çeşitli türlerde mimari örnekleri ve bu örnekleri bezeyen ve taş süslemeleri bu konuda tanıklık etmektedir. (Barışta, 2008: 237).

Artuklu döneminden kalma pek çok mimari eserin bir önemli yönü de bu eserlerin Türk mimarisinin pek çok özelliğinin ilklerine sahip olmasıdır. (Fırat, 2008: 392)

Özgünlük sıklıkla vurgulanmakta ve kültürler kadar yapma biçimlerinin de sentezlendiğine dair ifadeler kurulsa da, bunun detayına girilmediği için muğlak kalmaktadır:

Mardin ve Çevresindeki Artuklu Mimari Eserlerin özgün yapısını incelerken kendinden önceki veya sonraki mimari kültür değerlerinin çakışmış olabileceğini bilerek restorasyon uygulamalarına geçebiliriz. (Eren, 2008: 342)

Genellikle kesme taş mimarisi olarak ortaya çıkan doğu gelenekleri ile Kuzey Suriye mimarisinin çok başarılı bir sentezi biçiminde uğurulmuştur. Artuklu'lar yarım yüzyıl kadar kısa bir sürede üslubunu klasikleştiren ve bölgede bir Artuklu mimarisi geleneği kurulmasına yol açan bu hareket dini, sivil ve askeri mimaride çok önemli örneklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. (Diğler & Aydın, 2008: 379)

Toplumsal dayanışma ve farklılıkların bir arada yaşaması, binaların birbirine istinat etmesi üzerinden de benzeştirilir:

Bu dayanışmacı anlayış Mardin'in kültürel dokusunda da yerini bulmaktadır. Her bir kültürel unsur, diğerine 'yaslanmakta' ve birlikte var olabilmektedir. (Fırat, 2008: 391)

Kültürel çeşitliliğin somut nasıl işlediğine dair araştırmalar, mimarlık ve sanat tarihi bağlamında da bunun mekân üretimine, yerleşmeye ve yapılara somut nasıl yansıdığına (yansıyıp yansımadığına) dair araştırmalar ve yeni kavramsal tartışmalar yapmaya daha fazla ihtiyaç vardır.

² Artuklu ile ilgili olan bildirilerde Ara Altun'un Artuklu mimarisine ilişkin çalışmaları kadar, Artuklu Devleti tarihiyle ilgili kaynaklardan da faydalandığı gözlemlenebilir.

Sabitleme ve Bozulma

Mimari alışkanlıkları, toplumsal bir pratik ve oluşum olarak görmeme, bu nedenle değişebilirliğini düşünmeme eğilimi, tarihselliğini dondurmaya neden olur. Ayrıca, mimarlık, mekân ve zaman üzerine bugünkü düşünme olanaklarımız ve araçlarımız da mutlak değil, tarihsel ve toplumsaldır. Günümüzün düşünsel araçlarıyla geçmişin mekân üretimlerine ve ürünlerine/eserlerine yaklaşmak, geçmişi bu bağlamda tercüme etmektedir.

Bu bağlamda, mimarlık anlatılarında yapılar “geometrik” bir “plan” diline tercüme edilerek gösterilir. Bu “evrensel” bir anlatım iddiası da taşır. Standart arama, tespit etme ve sonrasında bunun üzerinden konuşma kolaylığı sağlaması için kullanılır. Bunun üzerinden çeşitli şablonlar ve tipolojiler çıkartılır. Daha sonrasında da başka yapılar da bu tipolojilere uygunluk üzerinden düşünülür. Bu sabitleme eğilimi bugün için mimari geçmişini koruyabilmiş olması üzerinden “açık hava müzesi” ve “zamanın durduğu” söylemlerinde ortaya çıkar.

Mardin ili arkeolojik, mimari, etnografik ve görsel değerleri ile insanı büyüleyen Güneydoğu Anadolu'nun açık hava müzesi konumundaki tarihi bir yerleşim yeridir. İLde çok sayıda dini, askeri, sivil mimari eserleri bulunmaktadır. (Yıldız & Koç, 2008: 285)

Mardin ilinde Süryanilere ait birçok tarihi esere rastlanmaktadır. (...) bu yapılar, Artuklu mirasının aksine daha çok Nusaybin ile Tur Abdin'in merkezini oluşturan Midyat arasındaki bölgede yoğunluk kazanmaktadır. Öyle ki, sözü edilen bu kesimdeki dini yapılan yoğunluğu nedeniyle açık kiliseler müzesi özelliğinde olduğunu söyleyebiliriz. (Günal, 2008: 328)

Mardin, mimari, etnografik, arkeolojik, tarihi ve görsel değerleri ile zamanın durduğu izlenimini veren Güneydoğunun kültürel kentlerinden biridir. (Eren, 2008: 339)

M.Ö. 4500'den başlayarak klasik anlamda yerleşim gören Mardin Su-bari, Sümer, Akad, Babil, Mitaniler, Asur, Pers, Roma, Bizans, Araplar, Selçuklu, Artuklu, Osmanlı dönemine ilişkin birçok yapıyı bünyesinde harmanlayabilmiş önemli bir açık hava müzesidir. (Eren, 2008: 339)

Bu şekilde mimari alışkanlıklar tarihsiz bir şeye dönüştürülmüş olur. Geçmişte olmuş, bitmiştir, bugün üzerine ne yapılsa “bozulma” ya da “kirlenme” olarak yorumlanacaktır. Bu algı, biçimsel ve işlevsel bir saflığa ve dondurulmuşluğa işaret eder. Yeni etkilenme, etkileşim ve melezlenmelere kapalı olduğu varsayılmaktadır. Bu algı koruma söylemine de dayanak oluşturmaktadır. Buna bir örnek olarak:

Mardin gibi taş ustalığının doruğa çıktığı bir kentte devlet Anadolu'nun her yerine yaptığı standart okul binalarını ve diğer kamu binalarını, geleneksel taş binaların arasına inşa ederek görünümlü kirliliği oluşmasına neden olmuştur. Mardin'i korumak için ilk aşamada kentin mimarisini bozan mimarlık adına çirkin birer yapı kütlesi oluşturan binaları yıkarak kentin mimarisini korumak gereklidir. (Eren, 2008: 341-2)

Bu algı, mekânsal değişimi “bozulma” olarak görme sorununa işaret eder. Bu nedenle mekânsal değişim/dönüşümün “toplumsal” üzerindeki etkisini de hesaba katılmaz. Yapının kendisine (ev ve odalarına) belli “işlevler” yükleme ve yapı unsurlarını bu işlevleri üzerinden anlatma eğilimi vardır. Böylece işlev “yapıda bir şey” olarak sabitlenir, böylece özneler üzerinden toplumsallığı bağlamında değil, yapının kendisi üzerinden tayin edilir. Başka bir ifadeyle öznelerin kullanımlarına göre şekillenen ve farklılaşabilen bir şey olarak bakma, bunun somut olarak nasıl deneyimlendiğine dair araştırmalar yapma yerine, standart bir işlev arama/koyma işlemi yeğlenir.

Mardin'deki tarihi kent dokusu; kentleşme, plansız büyüme, köyden kente göç, hızlı nüfus artışı, ilden yurt dışına yaşanan göç, evlerin gerçek sahipleri tarafından terk edilmesi, satılması, yerlerine bu kültür bilincinden yoksun yeni kullanıcıların gelmesi, evlerin hizmet amaçlarının değiştirilmesi, yeni yapılaşmaların tarihi dokuya aykırı bir şekilde inşası gibi pek çok etmenlerden dolayı hızlı bir bozulma sürecine girmiştir. (...) Tarihi kent dokusunun sit alanı bilinci ancak 2000'li yıllardan bu yana yerleşmiştir. Bilindiği kadarıyla yasal anlamda korumaya yönelik imar planı ise halen mevcut değildir. Sadece halihazırdaki yerel yönetimin çabalarıyla ve kontrolünde şehrin kent dokusu korunmaya çalışılmaktadır... (Ateş, 2006: 865)

Mimari alışkanlıkların nasıl gelişmiş olduğuna/olabileceğine dair bir somut bilgi olmadığı gibi, sürekliliğini nasıl sağladığı ve kırılmaların nasıl, ne zaman, neden olduğuna dair yorumlamalarda daha temkinli olmak gerekir. Bu nedenle düzenlilikler arama, buna uyan yapılara anlatı içinde destekleyici olarak yer verme tercih edilir. Dolayısıyla yekpare, monolitik ve homojen bir mimarlık geleneği anlatısı yeniden üretilmeye devam eder.

Orta çağlardan 20. yy.'ın ilk yarısına kadar süregelen Tarihi Mardin evlerindeki değişmeyen benzerlikler gözlemlenmektedir. Geleneksel yapıım teknolojisinin 1960'lara kadar sürdüğü Mardin'de duvarların taşıyıcı olduğu yığma yapı sistemi ile ayak, sütun ve kemerlerin taşıyıcı olduğu iskelet yapı sisteminin birlikte kullanımı söz konusudur. Ayaklar ve sütunlar kolon gibi, bunlar arasındaki bağlantıyı oluşturan 'kemerler' de kiriş gibi çalışarak ve tonoz çeşitlerinden oluşan döşemenin yükünü alarak bir iskelet sistem yaratmışlardır. (Ateş, 2006: 843)

Her yapı yapıldığı dönemin izlerini taşıması bakımından değerlidir. Mardin Emineddin Külliyesi de bulunduğu yerleşke ve topluluğun kültürel, estetik, yöresel ve teknolojik değerlerin etkisiyle oluşmuştur. Ancak sosyo-ekonomik yapıda meydana gelen değişiklikler külliye içinde yer alan Maristan ve hamam gibi özün işlevini kaybeden yapıların yıkılarak mekânsal bütünlüğün bozulmasına neden olan değişiklikler ile bozulmaya yüz tutmuştur. (Asatekin & Dağtekin, 2008: 255)

Bu "geleneksel"lik tarifi aşağıdaki örnekler üzerinden yerellik ve özgünlük iddialarıyla da birleşir.

Mardin'de mimarının ortaya koyduğu şemalar, dıştan kaynaklanan etkiler bölgesel anlayışla etkileşerek ilginç örnekler gösterir. Bunları manastır, kilise, cami, medrese, türbe gibi tarihi yapılarda gözlemlemek mümkündür. Tarihi Mardin evlerinin geleneksel anlayışla inşa edildiği (...) Bu sebeple tarihi Mardin evlerine geleneksel Mardin evleri ismi ile de tanımlayabiliriz. (Ateş, 2006: 845)

Mimari yapılar, Cumhuriyet döneminde yapılmış ya da bugün üretilen yapılarla ilişkilendirilmez. Sürekli "miras" söylemi üzerinden idealize edilmiş geleneksel evler konu edilir. Halbuki evlerin sınıfsal olarak farklılaştığı bugün bile kolayca gözlemlenebilir. Üst sınıftan, büyük ve varlıklı bir ailenin yaptırdığı/oturduğu hem evin oda sayısı hem de bezemeleri daha fazladır. Ancak orta sınıf ya da alt sınıftan birinin evi, örneğin düzgün kesilmiş taşlardan yapılmamış ve hiçbir süsleme unsuruna sahip olmama ihtimali fazladır. Bu fark sürekli olarak görülmez ve ihmal edilir. Kültürel farka odaklanırken, sınıfsal farkın mekânsal ve mimari yansımaları problem edilmemektedir.

"Mardin mimarisi" olarak kavramsallaştırılan yapıların taşla yapılmış olması, ancak betonun olanaklı bir malzeme olmasından itibaren insanların mekân ihtiyaçlarını için taş yapıların yerine, yanına ya da üstüne beton yapılar eklemesi "bozulma" olarak görülür ve olumsuzlanır. Ancak eski Mardin yerleşim alanınının 1979'da "SİT Alanı" olarak ilan edilmesi sürecine kadar yapılan beton kullanımlarının "bozulma" olarak tarif edilmesinde bir sorun yok mudur?

Koruma ve Kültürel Miras Söylemi

Mardin'deki tarihi kent dokusunun korunması, geleneksel yapıların restorasyonu sıklıkla konu edilir. Bununla ilgili "kültür mirası" vurgusu yapılır. Mardin şehir merkezinde ve ilçelerde, köyler bulunan yapıların nitelikleri üzerinden düşündüğümüzde bu olağan bir durumdur. Bu bağlamda eski Mardin'deki yerleşim alanının 1979'da "SIT Alanı" olarak ilan edilmesi ve önemli ölçüde evin de kültür varlığı olarak "tescil" edilmesi, bu ilginin haklılığını göstermektedir.

Bu bağlamda 2004 yılında konu üzerine Türkiye Barolar Birliği ve Mardin Bölge Barosu ortaklaşa "Mardin - İnsanlığın Ortak Malvarlıklarına Saygı Hakkı ve Kültürel Mirası Yaşatarak Koruma Paneli" başlıklı tematik bir panel düzenlemiştir. Mardin'in UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne üyelik sürecine ilişkin başlatılan girişimlerin önemli bir parçası olarak kabul edilebilir. Koruma ile kültürel ve doğal miras meseleleri üzerine yasalar ve belgeler bağlamında yoğunlaşmanın olduğu panelde hukukçular, mimarlar, yerel yönetim ve Mardin üzerine çalışan sivil toplum örgütü temsilcilerinin konuşmalar yaptığı panel, akademik bildiriler/makalelerden oluşmaktan öte, Mardin'deki kültürel varlıkların korunması ve UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne katılım sürecine ilişkin pratik kaygılar, hukuksal düzenlemelerin nasıl işlediği ve politika önerileri öne çıkmaktadır. Koruma ve kültürel miras meselesi, diğer toplandırlardaki bildirilerde de farklı şekillerde konu edilmektedir.

Artuklu mimarisinin sivil ve dini anıt eserlerini dünya kültürü adına korumak ve Dünya Kültür Mirasına ışık tutacak koruma bilincini ve yöntemlerini değerlendirmesi için... (Eren, 2008: 339)

Mardin'in mimari mirası ve kadar sosyo-kültürel yapısının oluşumunda en önemli yeri oluşturan kesit olan Artuklular, esas itibarıyla tüm güçlerini özgün 'Türk Devleti Geleneği'nden almışlardır. Bugün de tüm insanlığı içerecek bir 'dünya yönetim modeli' için örnek gösterilen bu gelenek, toplumsal geleneklere saygılı ve özgürlükçü bir ortam sunmaktaydı. (Fırat, 2008: 393)

Bugün Artuklu'dan miras kalan mimari ve kültürel tüm mirasa kıskançlıkla sahip çıkılmalı ve bir kültür ve din turizmi merkezi olan kentin yüzyıllardan gelen büyüünün korunmasında tüm kent halkı ortak davranmalıdır. (Fırat, 2008: 399)

Ayrıca koruma ve restorasyon için hem yöntem hem de kimlerin dahil edilmesi gerektiğiyle ilgili önerilerde bulunulur:

Geçmiş ile iç içe yaşayan kentlerdeki kültür bilincinin güçlenmesi için eğitim ihtiyacıdır. Bilgi götürdüğünüz bir yerin kültürünü yaşamak olağanüstü bir zenginlik, onu paylaşmak ise mükemmel bir güzelliştir. (Eren, 2008: 344)

Emineddin Külliyesi çeşitli dönemlerde yapılan değişiklikler, yenilemeler, doğal insan etmeni ile oluşan tahribatlar ve yanlış onarımlar sonucu zarar görmekte, sahip olduğu mimari değerler ve yapı malzemeleri giderek yok olmaktadır. İlk yapılan örnek anıtsal yapılardan olması nedeni ile yöresellik, enderlik, belgesel ve kültürel değere sahip olan bu yapı grubunun özgün biçimine uygun olarak sürekliliğinin sağlanması, mekansal bütünlük, özgün yapım teknikleri ve malzemelerinin korunmasına bağlıdır. (Asatekin & Dağtekin, 2008: 265)

Analitik bir dil yerine, öneri ve çözüm sunma eğilimi olduğundan normatif ifadelere sıklıkla rastlanılır. "Koruma"yla ilgili şekilde tavsiyeden öte gereklilik bildiren cümlelere şu şekilde örnekler verilebilir:

Mardin geleneksel mimarisi ve korunması gereken Artuklu mimarisi, çok özel bir tarihi miras olarak değerlendirilebilir. Sit alanlarını ve tescilli anıtsal yapıları korumak için, bu alanları ve yapıları korumak için, bu alanları ve yapıları kent imar planlarında özel müdahale bölgeleri sınırları içine almak yöntemi izlenebilir. (...) Tespit edilen sit alanlarının birer yayınlı kamuoyuna bildirilmesi ve bir kamu bilincinin oluşturulması sağlanmalıdır. (Atalan, 2008: 33)

Tarihi yapıların ve kentsel sit alanlarının korunması, profesyonel düzeyde kent planlamacılarının, mimarların, restoratörlerin, sanat ve mimarlık tarihçilerinin işi olmalıdır. Profesyonel elemanlar örgütlenmeli, politik kararları etkileyebilecek bir kamuoyu yaratarak önemli görevin üstesinden gelmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde sit alanları bilinçsizce yok edilmeye devam edilecektir. (Atalan, 2008: 313)

Mardin ve çevresinde yer alan mimarlık eserleri, tarihsel nitelikleri üzerinden güçlü bulunduğu için koruma ve kültürel pratikleri ve söylemleri, en önemli mimarlık meselesi olmaktadır. Anıtsal yapılara yönelik ilgi yoğun olsa da, daha geniş bağlamda yerleşim alanları ve konutlar da (sivil mimari) benzer bir potansiyele sahip olmasına rağmen bu alanda bir boşluk olduğu (arkeoloji disiplini içerisine giren alanlar da dahil edilerek) söylenebilir.

Mimariye Yüklenen Anlamlar

Mimari alışkanlıkları ve geleneği, yapıların özelliklerini idealize etme ya da estetize etme eğilimi vardır. Mimari üslup gündelik ihtiyaçlar, teknik ve malzeme olanaklar ile değil, “bilgisel” bir belirleyenle ve gelenekle ilişkilendirilir. “Artuklu” söz konusu olduğunda “Türk mimarisi” içine dâhil etme eğilimi varken, ayrıca İslam estetiği ve geleneği de gündeme gelmektedir. Kilise mimarisi için de “Süryani mimarisi” üzerinden konuşulurken, öte yandan Ermeni kiliseleri için ayrı bir “Ermeni mimarisi” söz konusu edilebilir mi ya da Ermeni mimar ve taş ustaları mimari üretimlerin neresinde konumlandırılabilirler? Benzer şekilde Mardin’de yaşayan uzun yıllardır yaşayan Arapların ve Kürtlerin mimarlığa katkıları nasıl olmuştur?

Mimarlık ürünlerini, içinde buldukları dönem ve siyasal düzenle ilişkilendirilme güçlü bir eğilimdir. Metinlerde bu nedenle örneğin önce Artuklu devletinin tarihini özetleyip, sonrasında da Artuklu döneminde üretilen mimari eserler ve özellikleri hakkında devam etme örnekleriyle karşılaşırız. Bu durum için bir örnek şu şekildedir:

... eldeki sanat eserlerini değerlendirebilmek için başvurulabilecek kaynaklardan biri tarihtir. Tarihi kesinlikle tespit edilememiş devletlerin sanat eserleri elbette gereği gibi değerlendirilemez. (Diğler & Aydın, 2008: 352)

Mimariye kutsallık ya da üstünlük atfetmenin birkaç örneği şu şekilde sıralanabilir:

Bir toplum yüce değerlere, güzel sanatlara sahip çıkarak ulaşabilir veya diğer bir ifade ile güzel sanatları benimseyen toplumlar ulvi özelliklere sahip olabilir. Her bir güzel sanat eseri toplumsal otobiyografidir. (...) Mardin’de yaşayan toplumların otobiyografilerini Mardin’deki eserlerden okuyabiliriz. (Diğler & Aydın, 2008: 351)

Özetle Mardin Türk mimarisi, ‘ilklerin’ zenginlik ve gücüne sahiptir. Bu geleneği yaşatmamak için herhangi bir özür bulunmamalıdır. (Firat, 2008: 392)

Anadolu mimarlık eserlerinin önemli bir grubunu temsil eden köprüler, göl, ırmak, dere, vadi gibi unsurları aşmak için yapılmış stratejik amaçlı yapılarıdır. Yapılışlarında bu amacının yanında dini inancın ve sosyal düzeninde önemli bir payı vardır. Yolcuların, askeri unsurların, kervanların ulaşımında kolaylık ve sürat sağlamak, ticareti canlı ve güvenli bir ortamda sürdürmek amacıyla asırlar boyunca köprüler yapılmıştır. XI. ve XII. yy dan itibaren Anadolu’ya yerleşen Türk toplulukları siyasi gücü ve sosyal gelişmeyi sağladıktan sonra köprü mimarisinin en güzel örneklerini ortaya koymuşlardır. (Yıldız & Koç, 2008: 286-7)

Kusursuzluk atfetme ve güzelleme, ayrıca kültürel aktarım için de önemli bir araç olduğu özelliğiyle birlikte düşünülür.

Mimarlık, yerel kültürlerin aktarılmasındaki önemli araçlardan birisidir; yaşanılan dönemin sosyal ve kültürel zenginliklerini inşa edilecek yapı ile bütünleştirerek mimari eserlerin oluşumuna olanak verir. (...) Tarihi yapılar geçmiş günümüze ve geleceğe aktararak kültürel devamlılık sağlarlar. (Asatekin & Dağtekin, 2008: 255)

Mimari gelenek ve alışkanlıklar, sadece kültürel (dinsel ve kavimsel/etnik) belirleyenle değil, ayrıca doğaya uyum açısından da idealize edilir:

Mardin evleri (...) doğayı değiştirmenin değil, doğayla uyumlu olmanın, birbirlerinden beton duvarlarla ayrılmış değil, her bir evin diğerine basamak oluşturduğu bir birlikteliğin ve tıpkı kültüründe olduğu gibi mimari dokusunda da yer alan 'bir aradalığın' öne çıktığı görülmektedir. (Fırat, 2008: 389)

İdealize ve estetez etme, rasyonellik atıfları farklı geleneklerden faydalanmış olma üzerinden de kurulmaktadır:

Etnik bir dini bakımdan çok karmaşık bölgede olan Artuklular sanatlarını en iyi biçimde stilize ederek bir çok dönemin sentezi biçimindedirler. Anadolu tarihini oluşturan sanat ürünlerini sürekliliği ve gelişim çizgisi üzerindeki Artuklular çizginin ufak bir parçası olarak yerlerini en görkemli biçimde koruyabilmişlerdir. (Diğler & Aydın, 2008: 379)

Artuklu yapılarının biçimlenişine, toprağın yüzyıllar öncesinden gelen mirası, ana yurttan getirilenler, inanç sisteminin etkisi ile eklenen yeni girdiler ve kültürel etkileşim kavramları yön vermiştir. Artuklu yapıları kültüründen farklı, bağımsız değerlendirilemezler çünkü yapılar ait oldukları toplumların ürünleri olarak o topluluğun simgesel kuruluşlarının bir yansımasıdır. Toplumsal bağlamda bir arayış dönemi olan bu dönemde, yapılarda benzer arayışlar ve denemeleri bulmak kaçınılmazdır. Bu arayış hem mekânsal oluşumda hem de dekoratif oluşumlarda izlenebilir. (Özkan, 2008: 303)

Güneydoğu Anadolu'yu Ortadoğuyla bütünleştiren taş mimarisıyla, medreselerin, kilise ve camilerin arasında kıvrılan uzun, dar ve taş sokaklarıyla Mardin gerçek bir medeniyetler buluşması yaşar her an. Bu fiziksel yapı ve bu sosyal ortam bu kenti batıya en kolay taşıyacak medeniyet mirasıdır. Çünkü 'birlik' olgusu, Mardin'in yaşam dokusuna işlemiştir. (Fırat, 2008: 399)

Toplumsal yaşam ve doğaya uyum birbiriyle ilişkilendirilir, bu ilişki idealize edilir, rasyonelleştirilir:

Artuklu mirası bu yerleşimde evlerin en önemli özelliği, 'doğaya göre şekillenmiş' ama 'kalıcı' yapılar olduğu gerçeğidir. Bütün evler 'taş bina'dır. (...) bölgede çok sayıda ocağı olan sarı kalker taşı, yapı üretimine egemen olmuş, ahşaba, pencere, asma kat gibi zorunlu kullanımları dışında yer verilmemiştir. Böylece taş, süslemeden, taşıyıcı sisteme kadar her yapı elemanını belirlemiştir. (Fırat, 2008: 389)

İklimle uyumlu olma özelliği de önemli vurgular arasındadır:

Kentsel dokunun en önemli bileşeni olan Midyat evleri, topografya, iklim ve kültürel özelliklere bağlı tasarım kriterleri açısından ortak niteliklere sahiptir. Mardin evleri ile büyük benzerlik gösteren Midyat evlerinin tasarımında, sıcak yaz aylarında gündelik hayatın geçtiği açık ve yarı açık mekânla, kökleri bölgenin eski geleneklerine uzanan, vazgeçilmez unsurlardır. (Çelik, 2012: 1050)

Mardin'e ve mimarisine gündelik hayatta şiirsellik atfedilmesine sıklıkla rastlanır. Bunun bir örneği şu şekildedir:

Mardin evleri hep şiirsel bir içerik taşır. (Fırat, 2008: 390)

Son derece yerinde bir kararla kentin tümü SİT alanı kabul edildiği için özgün dokuyu değiştirecek bir başka katman oluşmamıştır. Ancak bugün postmodern mimari olarak tanımlanan mimari öğelerin hemen tümü doğal yapısında mevcuttur. Bu mirasın şiirselliği, yerel yönetimlere yeni bir yük olarak geri döner. O da tüm kenti içerecek statik bir plan yapmanın zorluğudur. (Fırat, 2008: 391)

Korunması gereken mimarinin, şehir için önemli bir değer olduğu algısı, mimarinin anlamını daha da artıran söylemler üretilmesine sebep olmaktadır:

Bütün halkların gözünde, anıtsal mimari özel bir yere sahiptir ve haklı bir gurur kaynağıdır. (Atalan, 2008: 311)

Mimariye atfedilen değer, onu toplumsal hafızanın da önemli bir bileşeni yapar. Bunun için bir örnek ifade şöyledir:

Mimari miras, bir ülkenin hafızasıdır, zenginliğidir, ayrıcalığıdır. (Fırat, 2008: 385)

Yapı malzemesine olarak "sarı kalker taşı" dair neredeyse bütün metinlerde değinilir. Bu bağlamda taş işçiliği ve taş süslemeleri her zaman önemli bir konu olmuştur.

Bölgede coğrafik koşullardan dolayı taş ve işçiliği çok gelişmiştir. Kesme bazalt taşından insanoğlunu hayrete düşürecek sağlam dayanıklı eserler yapmışlar ve bu eserlerin üzerine işledikleri motifler; inanç biçimlerini, ananelerini, yaşam tarzlarını, güçlerini, tarihsel süreç içerisindeki gelişmelerini sembolik ifadelerle göstermişlerdir. (Diğler & Aydın, 2008: 352)

Ancak taş ölçülerini de bir standart belirleyerek anlatmaya çalışmak, düzgün kesilmemiş taşlardan yapılmış bir sürü evin olduğu "doku"ya tam olarak oturamaz. Bunun örneği ise:

Taş boyutları genellikle 0,22 ve 0,23 m yüksekliğinde duvar ve payelerde 0,40 – 0,50 m eninde kesme taş olarak uygulamaya girmiştir. (Ateş, 2006: 853)

Taş süslemelerin kullanıldığı yerler cephe kompozisyonu ve motifler sıklıkla konu edilen mevzular biridir. Örneğin (Diğler ve Aydın, 2008: 260-267) bu motifleri şu şekilde sınıflandırır: Bitki asıllı motifler (hatailer), hayat ağacı, vak vak ağacı, palmet & lotus, insan, arslan, tek ve çift başlı kartal figürü, ejder, boğa.

Motiflerin nasıl yorumladığına ilişkin olarak da şu örnekler verilebilir:

(Zinciriye ve Kasımiye medreseleri üzerinden) Her iki medresenin de taş süslemeleri gerek teknik, gerek konu seçimi, gerek konuların biçimlendirilmesi ve gerekse motif ve suların kurgulanması açısından bazı benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlikler arasında taş kakma tekniğinin uygulanışı yanı sıra yapılan süslemelerde seçilen, nesnel aktarımda stilize edilerek biçimlendirilmiş bitkisel bezemeler yanı sıra soyut yaklaşımlı yazılı bezemeler her iki yapıya kimlik kazandırmakta ve Mardin yöresinde bir işliğin (atelyenin) varlığına işaret etmektedir. (Barışta, 2008: 238)

Beylikler Dönemi'nden Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'ne ulaşan taş kakma tekniği ile bitkisel bezemeler, yazılı bezemelerin akış çizgisi daha çok örnekle belirlenmeli, bu yolla Anadolu ve çevresinde gelişen ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi ulaşan Mardin yöresi taş işçiliğine Türk sanatı içinde alması gereken yeri verilmelidir. (Barışta, 2008: 247)

Yöresel yapı malzemesinin kolay işlenebilme olanağıyla bezemesel yönden zengin tasarlanan cepheleer, açık ve yarı açık mekânların estetik niteliğini artırır. (Çelik, 2012: 1056)

Yapılardaki bezemeleri motiflere ve figürlere göre tasnif etme, bunların mekânsal ve tarihsel yayılımı hakkında, ancak günümüze kalmış yapıların bir kısmıyla sınırlı kaldığı için, çalışma yapılacak birçok yapı (harabe durumda ya da kırsal alanda kalmış) bulunması nedeniyle daha fazla potansiyel barındırmaktadır.

Değerlendirme

Metinlerde en sık kullanılan sözcükler “kent dokusu”, “tarihi kent dokusu”, “tarihi yapı”, “tarihi doku”, “tarihi zenginlik”, “kültür mirası”, “miras”, “özgünlük”, “koruma”, “taş”, “taş işçiliği” olarak dikkat çekmektedir. Şehrin mekânsal olarak konumuna ve demografik olarak ise kültürel çeşitliliğine vurgu yoğunudur. En dikkat çeken özelliklerden metinlerin bir kısmında, daha önce üretilmiş metinlerdeki çizimlerin ve bilgilerin kullanılmasıdır. Alana dair yazarlar tarafından yeni ve kapsamlı ampirik çalışma ise daha az metinde vardır. Böylece mevcut metinlerin söylemlerini, temel argümanlarını yeniden üretme eğilimi bazı düşünme alışkanlıklarını sürdürmeyi sağlamaktadır. Bir başka eğilim olarak, betimsel bir yaklaşım benimseme eğiliminin daha baskın olmasından ötürü sanat tarihi, mimarlık ya da kent sosyolojisi üzerinden kavramsal/teorik tartışma geliştirme olanakları ise yeterince kullanılmamıştır.

Mekânsal düzenleme ve yerleşme, toplumsal bir düzenlemedir. Mekânın nasıl tasarlanmış ya da kurulmuş olduğu, mevcut toplumsallığın bir parçasıdır. Mekânın toplumsal olarak nasıl kullanıldığını ihmal vardır, örneğin yapıya ve unsurlarına atfedilen işlev, odanın adıyla ilişkilidir, nasıl kullanıldığına dair bir araştırmanın ürünü olmamaktadır Bu da mimariyi ve yapıyı tarihsellik/toplumsallık dışı bir şey olarak düşünme eğilimine işaret eder, toplumsallıkla ilişkisiz ve kendinde bir varmış gibi. Toplumsal kullanımına değil, yapının kendisine bakıldığı için etnik-dinsel ve sınıfsal farklılıkların nasıl yansıdığı hakkında bir bilgiye sahip olamayız. Aynı şekilde erkek ve kadın için nasıl farklılaştığı problem edilmediği için toplumsal cinsiyet bağlamında bir dikkatin olmadığı da ortaya çıkar.

Yapılarının planları çıkartılır ve bunun üzerinden bir sapma olarak değil de, yekpare kesintisiz bir devamlılık kurulmaya meyil gösterilir. Yapılar fotoğraflarının yanı sıra “geometrik” bir “plan” diline tercüme edilerek gösterilir. Böylece standart arama, tespit etme ve sonrasında bunun üzerinden konuşma kolaylığı sağlanır. Bunun üzerinden çeşitli şablonlar ve tipolojiler çıkartılır. Daha sonrasında da başka yapılar da bu tipolojilere uygunluk üzerinden düşünülür.

Bir takım genelliklere bağlayıp tekilikleri üzerine odaklanmayan, bir tekil örneği çalışırken bile, genel bir şeyin içine yerleştirme eğilimi dikkat çeker. Verili bir bilgiyi, örnek üzerinde kanıtama eğilimi, aykırılık ya da farklılık olacak örnekleri dışarıda bırakma ve görmeme sonucu doğurur. Böylece düzenlilikler aranır, buna uyan yapılara anlatı içinde destekleyici olarak yer verilir. Dolayısıyla yekpare, monolitik ve homojen bir mimarlık geleneği anlatısı ortaya çıkar. İstisna istenmez, farklılıklar görülmez, dahası aranmaz ve istenmez de. Örnek yapılar üzerinden konuşmak yeterli görülür. Çünkü bu bir anlatı kurma olasılığını güçleştirecektir. Mevcut ya da olası komplekslikleri dahil edebilmek için başka teorik olanakları düşünmek zorunda bırakacaktır. Tipoloji kurmanın zorlaşmasına ya da imkansızlaşmasına, yerel ve bölgesel özgünlük iddialarının da sürekli somutlanmasına neden olacaktır. Ayrıca önceki metinlerden öğrenilen bilgilerle ve kişisel bir deneyim ve araştırma sürecinin bir parçası olmadan metin üretmek, hakim düşünce ve yaklaşımlara eleştirel bir mesafe alınmadığı için yaygın söylemleri yeniden üretme riski taşıyacaktır.

İlişkilendirmeleri ve anlatıyı dilsel bir “inşa” olarak değil; “gerçekliği” tarif ya da gerçekliğin yansımaları olarak görme eğilimi olarak yorumlanabilir. Bu tarihyazımının bir mesele olarak düşünülmediğinin bir işareti olarak değerlendirilebilir. Mimari alışkanlıklar ya da gelenekler, olumsal değil, zorunlu bir ilişki olarak görülür. Başka türlü olmuş olma ihtimalleri tekil örnekler üzerinden düşünülmez. Ayrıca kurulan bağların, kendi kurduğu değil, nesnelere içkin olduğunu düşünme eğilimi vardır. Düzenlilikler metin yazarının kendi icadı/keşfi değil, “kendinde şey” olarak düşünülür. Bu nedenle “mimarlık dili ya da grameri” gibi ifadeler rastlanır.

Bir de analiz etmek yerine, tarif etme, tanıtmaya ya da sorunlar için önerilerde bulunma söylemine sıklıkla rastlanır. İşin faileri olan mimarlar ve taş ustaları hakkında, en azından kim oldukları üzerine, bir ilğiden de söz edilemez. Hâlbuki böyle bir bilgi mimari alışkanlıkların nasıllığına dair daha ilginç ipuçları sağlayabilir. Son olarak “geleneksel doku” içerisindeki betonarme yapılar, tarihi, nedenler, mimari özellikleri, burada oturan kişilerin eski taş evleriyle nasıl benzerlik ya da farklılık bekledikleri gibi meseleler konu edilmez. “Bozulma” olarak algılandığı için, araştırılmaya ve gerekçelerine girilmeye gerek duyulmaz. En azından “geleneksel mimari” ile nasıl bir ilişkisi olduğu, süreklilik ve kırılmaların neler olduğu bile ilginç olabilirdi. Tabii bir de, “bozulma” olarak adlandırılacak sınırların dışındaki yeni yerleşimler, yaklaşık 30 yıllık tarihi olan apartmanların olduğu “istasyon” ve “yeni-şehir” yerleşim alanları, olası bir mimari ilğiden, “geleneksel doku” ile bir karşılaştırma unsuru olarak bile olsa mahrum bırakılmıştır.

Kaynakça

- Adak, S. (2008). Artuklu mimarisinde aydınlatma. İ. Özcoşar (Ed.), *Artuklular - I. uluslararası Artuklu sempozyumu bildirileri – Cilt II* (ss. 403-430). Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.
- Altun, A. (1971). *Mardin'de Türk devri mimarisi*. İstanbul: Gün Matbaası.
- Altun, A. (1978). *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Atalan, Ö. (2008). Artuklu mimarisinin korunması üzerine model yaklaşımı, Kasımiye Medresesi örneği. İ. Özcoşar (Ed.), *Artuklular - I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri – Cilt II* (ss. 305-314). Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.
- Ateş, T. (2006). "Tarihi Mardin Evlerinde Kemerler". İ. Özcoşar, H. H. Güneş (Ed.), *Artuklular-I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri – Cilt II* (ss. 843-866). Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.
- Banışta, H. Ö. (2008). Mardin Kasımiye ve Zinciriye Medreselerinin taş süslemelerinde gözlenen benzerlikler. İ. Özcoşar (Ed.), *Artuklular - I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri – Cilt II* (ss. 231-252). Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.
- Çelik, G. (2012). Yarı açık ve açık mekân kavramı bağlamında geleneksel Midyat evlerinde biçim grameri. İ. Özcoşar (Ed.), *Uluslararası Midyat Sempozyumu Sempozyum Bildirileri (1049-1056)*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayını.
- Dağtekin, E.; Asatekin, G. (2008). Anadolu'da bir belge: Mardin Emineddin Külliyesi. İ. Özcoşar (Ed.), *Artuklular - I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri – Cilt II* (ss. 253-266). Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.
- Dağtekin, E.; Urak, G. (2008). Mardin'de Artuklu döneminde günümüze ulaşan geleneksel hammamlar. İ. Özcoşar (Ed.), *Artuklular - I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri – Cilt II* (ss. 267-282). Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.
- Diğler, M.; Aydın, S. (2008). Mardin Artuklu dönemine ait taş işçiliğinde kullanılan motiflerin plastik öğeleri. İ. Özcoşar (Ed.), *Artuklular - I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri – Cilt II* (ss. 349-380). Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.
- Eren, E. (2008). Mardin ve çevresinde gelişen Artuklu mimarisini koruma anlayışı. İ. Özcoşar (Ed.), *Artuklular - I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri – Cilt II* (ss. 337-348). Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.
- Fırat, A. S. (2008). Artuklu mirasının Mardin'in kentsel ve sosyo-kültürel dokusundaki rolü ve geleceğin kentsel yönetim politikalarını kurgulamadaki önemi. İ. Özcoşar (Ed.), *Artuklular - I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri – Cilt II* (ss. 381-402). Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.
- Günel, V. (2008). Mardin ilindeki Artuklu ve Süryani tarihsel mirasının coğrafi dağılışı. İ. Özcoşar (Ed.), *Artuklular - I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri – Cilt II* (ss. 315-336). Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.
- Keskinbora, H. K. (2006). Mardin Eminüddin Maristanı ve o dönemdeki darüşşifalar. İ. Özcoşar, H. H. Güneş (Ed.), *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (ss. 211- 220). Mardin: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekanın üretimi*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayınları.
- Mardin - İnsanlığın Ortak Malvarlıklarına Saygı Hakkı ve Kültürel Mirası Yaşatarak Koruma Paneli (2004). Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını.
- Özkan, M. (2008). Artuklu Kültürü'nün Bileşenleri ve Bu Bileşenlerin Bazı Mimari Karşılıkları. İ. Özcoşar (Ed.), *I. uluslararası Artuklu sempozyumu bildirileri – Cilt II* (ss. 294-304). Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.
- Sarioğlan, M (2008). Mardin ilindeki Artuklu eserlerinin yöredeki tuzim.... İ. Özcoşar (Ed.), *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri – Cilt II* (ss. 533-546). Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.
- Yuvalı, A.. Artukoğulları döneminde Mardin'deki maddi kültür unsurları. Özcoşar, H. H. Güneş (Ed.), *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (ss. 27-36). Mardin: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını.
- Yeşilbaş, E. (2012). Midyat mini mimaride taş süsleme. İ. Özcoşar (Ed.), *Uluslararası Midyat Sempozyumu Sempozyum Bildirileri (991-1007)*Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayını.
- Yıldız, İ.; Koç, E. (2008). Mardin Kızıltepe ilçesinde Artuklu dönemi köprüleri". İ. Özcoşar (Ed.), *Artuklular - I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri – Cilt II* (ss. 283-294). Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.